

TAKDİM: HAYATIMDAN KAYAN YILDIZLAR

Ethem Ruhi FİĞLALİ*

Değerli dostlar, sevgili meslektaşlarım, neşredilmeye başlandığından bu yana, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* dergimize, bugünkü ile birlikte iki takdim yazısı yazmış olacağım.

İlki, Muhammed b. Tavit et-Tancı Özel Sayısı (IV/1 – Bahar 2011, ss.13-24) içindi.

İkincisi de, 26 Eylül 2020’de, yani sadece 9 ay önce kaybettiğim/kaybettiğimiz Hasan Onat’a ithaf edilen bu Sayı için.

“Takdim” başlıklı bu iki yazı da, başlığın taşıdığı olumlu çağrışımın aksine, üzümlere ve açıkça söylemeliyim ki, benim için gerçekten en sıkıntılı, en zor ve en önemlisi de, fikir dünyamın ve meslek hayatımın kutup yıldızları iken kayıp giden üç sevgili dosta, sevgili ağabeyim ve ilk Doktora hocam Yaşar Kutluay ve aziz Hocam, Doktora Babam Muhammed Tâvit et- Tancı ile ciğerpârem Hasan’ıma olan hasretimin feryadı ve şaşkınlığı ile maluldür.

Cumhuriyetimizin 1925-1946 yılları arasında kurduğu Ankara Üniversitesi bünyesinde 21 Kasım 1949 tarihinde açtığı İlahiyat Fakültesi’nin İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi kürsüsünün bânisi ve ilk profesörü merhum Yusuf Ziya Yörükân (1887 - 05.06.1954) Hocamız idi. Ben, maalesef, Yörükân Hocamıza yetişemedim. Ama İslâm Mezhepleri Tarihi alanında çalışan, araştırma yapan sâdik ve vefalı dostlarım ve kıymetli meslektaşlarım, vefatının 67. yılında, 5 Haziran 2021 tarihinde, onu anmak için Prof. Dr. Sönmez Kutlu’nun moderatörlüğünde çevrimiçi bir toplantı düzenlediler. Bu zarif, anlamlı ve çok değerli faaliyetleri ile şahsen benim en içten takdirlerimi, kalbî şükran ve minnetlerimi hak ettiler. İnanıyorum

* Prof. Dr., Emekli İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi, Türkiye / e-posta: ethemruhif@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-2139-6441

ki, bu alanın bütün mensupları da bu faaliyeti düşünen ve gerçek kılanlara gönülden teşekkür etmişlerdir.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İç Cebeci'deki Hukuk Fakültesi bitişiğindeki Bankacılık Enstitüsü'nün uzantısı dört katlı nohut oda bakla sofa küçücük binasına İlahiyat talebesi sıfatıyla devam etmeye başladığım 1955-1956 akademik yılının nerede ise tamamında, Burdur'da dedemden birkaç yıldan beri öğrenmeye çalıştığım Arapça ve eski harfli metinleri okuyabilmenin bana sağladığı fırsatlara güvenerek, kendi sınıfımın Arapça ve benzeri - bana göre kolay görünen- derslerini takip etmek yerine, Fakültemizde, hepsine de rahmet ve mağfiret niyaz ettiğim Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken (İslâm Felsefesi), Ord. Prof. Dr. Suut Kemal Yetkin (İslâm San'atları Tarihi), Ord. Prof. Dr. Sabri Şakir Ansay (İslâm Hukuku), Prof. Dr. Bedii Ziya Egemen (Din Psikolojisi), Prof. Tayyib Okiç (Hadis), Prof. Muhammed Tavit et-Tancî (Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi), Prof. Dr. Kâmuran Birand (Felsefe Tarihi), Hasan Hüsnü Erdem (Tefsir), Rıfki Melül Meriç (Türk-İslâm Edebiyatı), Kemâl Edib Kürkçüoğlu (İslâm Dini Esasları) gibi önde gelen hocaların diğer sınıflardaki derslerine izin alarak giriyor; onları can kulağı ile dinliyor ve böylece, Fakülteyi yakından tanımak istiyordum. Dolayısıyla o ilk yıl, yani 1955-1956 öğretim yılında, ilgimi çeken ve beni gerçekten düşündüren, soran, sorgulayan ve dolayısıyla *Kur'an-ı Kerim*'in yaşayan bir dinin kitabı oluşunun müşahhas göstergelerine sahip alanın İslâm mezhepleri tarihi olduğunu düşünmeye başladım.

Nitekim ertesi yılın başında (1956-1957), o tarihlerde henüz asistan olan ve maalesef çok genç yaşta kaybettiğimiz ağabeyim ve hocam Yaşar Kutluay'a düşündüklerimi söyledim. O da çok memnun oldu. O tarihten itibaren de beni daima teşvik etti; tavsiyelerini hiç eksik etmedi.

1959 yılında A.Ü.İlahiyat Fakültesini bitirip Konya, Burdur ve Kayseri İmam-Hatip okullarında hocalık ve yöneticilik yaptıktan sonra, 1966 sonbaharında getirildiğim İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü'nde (1966-1970) yönetici ve hoca olarak çalışmaya başladım. A.Ü.İ.F. İslâm Mezhepleri Tarihi Kürsüsüne asistan kadrosu tahsisinin gecikmesi üzerine, hocam ve ağabeyim Doç. Dr. Yaşar Kutluay'ın yönetiminde, 1969 yılı başlarında dışarıdan, "*İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*" başlıklı Doktora çalışmama

başladım. Ne acı ki o, profesörlük takdim tezi için yeni bir eser üzerinde çalıştığı sırada bayram vesilesiyle gittiği memleketi Silifke'de 12 Aralık 1969 sabahı arkadaşlarıyla birlikte bir balıkçı motoruyla çıktığı Akdeniz gezisinden bir daha geri dönemedi. Ve bana da henüz 38 yaşında iken kaybettiğimiz vatanperver, genç ve üretken bir ilim adamının, aynı zamanda Doktora Babamın acısına dayanma ve katlanma işi düştü.

Bu defa 1953-1962 yılları arasında Türkiye'ye davetle A.Ü.İ.F.'nde İslâm Felsefesi ve İslâm Mezhepler derslerini okutan, bu arada benim de 1956-1959 arasında üç yıl mezhepler tarihi hocalığı yapan, 1962-1965 yılları arasında ülkesi Fas'a giden ve tekrar Türkiye'ye davetle 1970 yılından itibaren A.Ü.İ.F.İslâm Mezhepleri Tarihi derslerini okutmaya başlayan Prof. Muhammed b. Tâvit et-Tancı'nin talebi üzerine, o sıralarda açılan asistanlık imtihanına girdim ve Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü Müdürlüğü'nü bırakarak (1971) Fakülte'de Tancı Hocamın asistanı olma şerefine erdim. Tancı Hocama ilmî açıdan çok şey borçlu olduğumu cümle âlem bilir. O benim gerçek bir Doktora Babamdır. Daha öğrencilik ve çok kısa süren asistanlık yıllarımda, onun kaynaklara ve meselelere yaklaşımı ve tedkik usûlü, yapabildiğim ve başarabildiğim ölçüde, Cumhuriyet dönemi İslâm Mezhepleri Tarihi araştırma usûlümüzün ana temellerini oluşturmuştur. Onun delâleti ve hattâ zorlaması ile 24 Ağustos 1974 tarihinde gittiğim İngiltere Cambridge Üniversitesi Faculty of Oriental Studies'de haftada bir gün iki saat Türkiye'deki dinî hareketler hakkında dersler vermenin yanında, Tancı Hocamın tavsiyesi ve telkini ile Kâdiyânîlik üzerinde çalışmaya, Bahâilik, Nusayrîlik, Dürzîlik ve Şîa hakkında da malzeme toplamaya başladım. Doçentlik tez çalışmamın Kâdiyânîlik olmasının hikâyesi de böyle başlamıştır. Sömestr tatilinden bilistifade Kadiyâni merkezlerini tedkik için gittiğim Hollanda, Belçika ve Almanya seyahati dönüşü aldığım, Ankara'dan bir asistan arkadaşımın gönderdiği Hocamızın 29 Aralık 1974 tarihinde kalp krizinden vefat ettiğini ve 30 Aralık 1974 Pazartesi günü Zincirlikuyu mezarlığına defnedildiğini bildiren mektubunu okuduğumda uğradığım şaşkınlık ve çaresizlikten kısmen aylır ayılmaz, hemen o gün, 05 Ocak 1975 tarihinde defterime şunları yazmışım: *"...Beni son derece müteallim ve mükedder eden bu acıya nasıl katlanacağımı bilemiyorum. Kalbimin*

bütün safiyetiyle diyebilirim ki, merhum Hocam benim için “Hoca” olmanın yanında, öz babamdan ayırt etmediğim muhterem ve mübarek bir insandı. “Şeyhu’l-‘Ulemâ” ve “Hâfizu’l-Kütüb” idi. Bu bakımdan ilim âleminin kaybı ne kadar büyük ve telâfisi ne kadar imkânsız olursa olsun, benim kaybımla mukayese edilemez.”

Gelelim son kaybım, ciğerpârem, göz bebeğim, öz evlâdlarımdan ayıramadığım Hasan Onat’ıma..

Ankara İlähiyat’ta Tancî Hocamın vefatı üzerine, Fakültede İslâm Mezhepleri Tarihi kürsüsünde benden başka kimse kalmamış olduğu için, İngiltere’den mecburî dönüşümden sonra, galiba 1975-1976 öğretim yılında olmuştur, hatırımda kaldığına göre Hasan, henüz, girdiğim sınıfın talebesi olmamasına rağmen derslerimi takibe başlamıştı... O yıllarda benim derslerim, talebelerin ifadelerine göre, temel İslâm bilimlerindeki bazı derslere göre biraz farklı, şaşırtıcı ve canlı imiş. Bunun sebeplerinden biri “Okuma Listeleri” imiş. 1974 Sonbaharı’nda gittiğim Cambridge Üniversitesi Faculty of Oriental Studies (Şark Tetkikleri Fakültesi) Dekanlığı benden 1974-1975 öğretim yılında öğrencilere verilecek konularla ilgili okuma listesini teslim etmemi istedi. Doğrusu ben böyle bir şeyi bilmediğim için, işin mahiyetini öğrenmek üzere Dekana gittim. İşin aslını öğrendikten sonra, önce Fakülte’nin ve sonra da Üniversitenin dünyaca meşhur kütüphanesine giderek okutacağım konulara müteallık alelusül bir okuma listesi hazırladım ve Dekanlığa teslim ettim. İşte ülkeme dönünce de, Ankara İlähiyat’ta kaldığım Ağustos 1980 tarihine kadar, her sene başında talebelere böyle bir liste hazırlayıp vermeye çalıştım. Ama talebelerimden haklı olarak şöyle bir tepki ile karşılaştım. Listedeki yayınların hemen hemen tamamına yakını Arapça, İngilizce, Fransızca, Almanca, Farsça ve Urduca idi. Çok az sayıdaki Türkçe yayın da ilmî ölçüler açısından yeterli değildi. Maamafih bu durum benim önüme, hiç değilse bazı temel eserlerin hızlı ve kısa sürede, Türkçeye kazandırmanın şart olduğu gerçeğini sunmuş oldu. Nitekim daha İngiltere’de iken okuduğum Watt (*Formative Period of Islamic Thought*), el-Bağdadî (*el-Fark beyne’l-Fırak*), Şeyh Sadûk (*Risâletü’l-İtikâdatu’l-İmâmiyye*) gibi önemli isimlerin, hızlı bir biçimde, arka arkaya Türkçe’ye kazandırılması, böyle bir ihtiyaçtan doğmuştu.

Ayrıca, kısaca ifade edersem, Ankara İlähiyat’ta İslâm mezhepleri tarihi tedkikine önce kaynakların ve kullanılacak bilgi ve

belgelerin esaslı bir değerlendirmesi ile başlanır; klasik kaynaklardaki olaylar ve olgular, mezhepler ve cemâatlar alışılmışın dışında, sosyal, siyasî ve iktisadî tarih, sosyoloji, bilgi sosyolojisi, beşerî ve iktisadî coğrafya, antropoloji, psikoloji gibi çağdaş bilimlerin ışığında tarafsızlık ilkesi ile ve her fırka ve hareket hakkında karar ve hüküm verme yerine umumî İslâm düşüncesine sağladıkları katkıları çerçevesinde görüp gösterilmeye çalışılır ve hangisi olursa olsun hiçbir mezhep ya da cemaatin dini temsil edemeyeceği, yani hiçbir zaman din ile aynileştirilemeyeceği ilmî gerçeği sürekli tekrar ve ihtar edilirdi. En önemlisi de her mezhebin savunduğu görüş, fikir ve iddiaların mutlaka bir sebebe, yaşanan bir olay veya vakiyaya müstenit olduğu ve dolayısıyla içine doğduğu çevrenin, zamanın, siyasî ve ekonomik şartların her türlü özelliklerinden müteessir olduğu veya olabileceği; başka bir ifade ile, mezheplerin, adı ve mahiyeti ne olursa olsun, dinin günümüzde yaşanan ve algılanan biçimleri demek olduğu gerçeğinin mutlaka göz önünde bulundurulması gereği ve benzeri esaslar tedkik ve tedris usûlümüzün köşe taşları idi.

Hasan Onat da, benim akademik hayattaki ilk asistanım ve hayallerimi gerçekleştirmesini umduğum ilk evlâdımdı. Bir kere daha Yüce Rabbimden, aklımızın köşesinden geçmeyen bir zamanda ve ilmen hayatının en verimli çağında kaybettiğimiz bu güzel yavrumdan, sizlerin de gönülden gelen dilekeleriniz istikametinde, rahmet ve mağfiretini esirgememesini; ailesine ve sevenlerine sabır ve selâmet lütfeylemesini niyaz ediyorum. Ama neylersiniz ki, emir büyük yerden. Ecel gelince, bize çok acı gelse de, “İnnâ li’llahî ve-innâ ileyhî râciûn” hükm-i ilâhîsini dilimize düşürmekten ve ağır ağır yudumlamaktan başka bir çaremiz kalmıyor.

Bu acı haberi aldığımda, uzun bir süre, 1960’lardan bugüne hayatımı gözden geçirdim.

Gördüm ki, 84 yıllık hayatımın son 52 yılında, önce Yaşar Kutluay Ağabeyimi (1931-1969), ardından Muhammed b. Tâvîr et-Tancî Hocamı (1918-1974) kaybettikten sonra sıranın bana gelmesini beklerken, Hasan’ımın acı haberi, itiraf etmeliyim ki, kuyruğumu dik tutmaya çalışsam da “beni gerçekten çok sarstı, hattâ devirdi” dersem, inanın mübalâğa etmiş olmam. Neden mi?

İşte hakikat ortada.. ilkini 38, ikincisini 56, sonuncusunu da 63 yaşında iken ebediyete yolcu etmek zorunda kaldığım üç muallâ ve muazzez sevgilinin kaybına dayanmak kolay mı sanıyorsunuz?... Eh... Ne diyeyim, bu da benim hikâyem...

Bizim Anabilim dalımızın, yukarıda ifade etmeye çalıştığım üzere sabit bir kuralı vardır:

İslâm Mezhepleri tarihçisi olmayı hedefleyen bir adayın ilk işi ve meselesi, hangi dönem ve mezhebi çalışacaksa, o dönemin ve mezhebin içine doğduğu coğrafyanın, yani bölge, şehir ya da şehirlerin yahut devletlerin tarihini siyasi, coğrafi, sosyal, antropolojik, etnoğrafik ve ekonomik açılardan çok iyi öğrenmesi, incelemesi ve devirlere göre tanıyıp anlaması ve algılaması, yapılacak çalışmanın ciddiyeti için mutlak şarttır, imkânlar ölçüsünde mutlak gerekliliktir. Bunun için de atılacak ilk adım, çok titiz ve geniş çaplı bir kaynak tespit ve kaynakları değerlendirme faaliyetidir. Özellikle bu, bizim alanımız için olmazsa olmaz şartların başında yer alır. Bu ciddi kaynakların ışığında bölgenin ve dönemin titiz ve iyi bir değerlendirmesinin yapılması şarttır.

Bu bakımdan mezhepler tarihi araştırmalarında, imkânlar azâmî ölçüde zorlanarak bir mezhebi veya herhangi bir görüşü ve anlayışı doğuran itikâdî, tarihî, coğrafi, siyasi, içtimaî, iktisadî ve sair şartları tam olarak tanımaya çalışmak; mevcut kaynakların özellikleri göz önünde bulundurularak verilen bilgileri, imkânlar ölçüsünde tarih, coğrafya, sosyoloji, antropoloji, etnoloji ve benzeri alanların verileri ışığında değerlendirme hususunda fevkalâde hassas davranmak, kesinlikle ihmal edilemeyecek ve vazgeçilemeyecek ilmî ve ahlâkî bir tutum olmalıdır.

Ayrıca kullanılacak bilgileri ve haberleri nakleden râvîlerin siyasi temayülleri, kabile mensûbiyetleri, içtimaî mevkîleri ile meziyetleri ve zaafları gibi şahsî vasıflarının olabildiğince tespiti meselesi de, pek çok konuya açıklık getirecek derecede önemli ve üzerinde titizlikle durulup araştırılması gereken bir husustur.

Kısaca mezhepler tarihi araştırmacısının birinci vazifesi, hangi mezhebe mensup olursa olsun, mezheplerin içinde buldukları bütün şartları ve görüşlerini en geniş ve tutarlı şekilde aksettirecek bir tarafsızlık anlayış ve yaklaşımı ile tespit ve tasvîr etmek olmalıdır. Başka bir ifade ile mezhepler tarihçisinin vazifesi, savunulan

görüşleri, ortaya atıldığı dönemin tarihî, siyâsî, içtimâî, iktisâdî, kültürel ve diğer şartlarıyla irtibatlandırarak gerçek durumu aksettiren tasvirî, “descriptive” bir çalışma yapmak olmalıdır. Yani bizim işimiz, ne takdîr ne de tenkiddir. Biz ulaştığımız “doğru ve kesine en yakın” bilgiye dayalı metni, okuyucunun önüne arz ederiz. Artık tercih onundur, okuyucunuzdur; hattâ müntesibindir..

Nitekim merhum ve mağfur Hasan'ım, yanımda göreve başladığında, biri klasik dönemin (*İbâdiye'nin Doğuşu...*), diğeri de on dokuzuncu asrın ürünü (*Ahmediyye/Kâdiyânîlik*) iki mezhep hakkındaki çalışmalarında, İslâm mezheplerinin usûl ve esas itibarıyla nasıl ele alınması gerektiğini ortaya koyma gayretinde olduğumu çok açık ve doğru bir biçimde anladığını, sadece daha o zamanki oturumlarımızda değil, 40 yıldır doğrudan Mezhepler tarihi ile ilgili yazıp söylediği her şeyde bu yoldaki ilmî rüştünü ispat etti. Şu hususu açıkça söylemeliyim:

Hasan o günlerde önüne konan bu çalışma kurallarını ve yöntemi o kadar isabetli ve sağlam bir biçimde sahiplendi ki, doğrusu 70 yıllık meslek hayatımın hiç de boşa gitmemiş olduğu, onun ortaya koyduğu çalışmalarla apaçık bir biçimde ispat edilmiş oldu. Artık o, hiç kimsenin itiraz edemeyeceği bir biçimde “*Hayru'l-Halef bir Usta*”dır.

İşte şimdi onun hatırasına çıkarılan bu sayımızda, onu seven, onunla birlikte çalışan onlarca mezhepler tarihçisi Hasan Onat'ın bizim için ne ifade ettiğini; neden bu kadar önemli, değerli ve vazgeçilemez olduğunu çalışmalarını, görüşlerini ve düşüncelerine didik didik ederek ve üzüntüleri kadar heyecanlarını da ekleyerek dile getirdiler. Başta Merhum Hasan'ımın ilk göz ağrısı ve benim de manevî torunum Prof. Dr. Sönmez Kutlu olmak üzere bu özel sayıya emekleri geçen bütün meslektaşlarımı, kalbî selâm ve muhabbetlerimle kucaklarım.

Sağlık, başarı ve hayır dilekelerimle hepinizi Allah'a emanet ederim... Allah sa'yinizi meşkûr eylesin... Āmiiin!...